

С АСЕН РАЗЦВЕТНИКОВ В ЖИВОТА И ПОЕЗИЯТА*
от КАМЕН ЗИДАРОВ
Изд. „Български писател“. С., 1976. 201 с.

Драматург и поет, Камен Зидаров не е чужд и на строгата критическа муза. Богат със спомени от съвместния си живот и дейност с редица първенци на българската култура, надарен с усет за ценността на дадено произведение или цялостно творческо дело, притежаващ широка литературна култура и многостранна ерудиция, той все по-често гостува във владенията на Сандролина. Камен Зидаров откри и най-подходящата за него жанрова форма — литературния портрет, изграден върху споменно-документална основа, но надхвърлящ рамките на мемоара със стремение да се разкрие ролята на твореца в развитието на българската литература и култура. И след „Звезди от голямата плеяда“ той се обръща към житейската и творческа драма на един от най-самобитните и недостатъчно изследвани наши поети — Асен Разцветников.

Че не само споменът за скъпия приятел е движил перото на Камен Зидаров, най-добре личи още в първата глава, където той пише: „И днес той стои мълчалив в чакалната на славата на нашата революционна поезия поради липсата на приятели и другари, критици и изследователи, които да го приласкаят и да го покажат в пълния му ръст и красота на нашите млади читатели и идни поколения.“ И веднага в бележка под линия към същото изречение добавя: „Изключенията са много малко: Пантелей Зарев, Георги Цанев, Георги Константинов, Здравко Петров.“

И понеже споменатите автори (а към тях може да се добавят още няколко имена) са едни от най-добрите ни литературни историци и критици, очевидно това мнение не може да се приеме в тази му тоталност и категоричност. Ще си позволя едно уточнение: струва ми се, че нашата литературна история е все още в дълг пред творчеството на Асен Разцветников след „Жертвени клади“, когато поетът се отдалечава донякъде от главното идейно-художествено русло на литературното развитие. И в това отношение Асен Разцветников съвсем не е единственият, комуто „не е провървяло“. Та много ли е писано за Кирил Христов след 90-те години, за късното творчество на Траянов... но да не продължаваме това неприято изброяване.

Естествено Камен Зидаров не може да навакса пропуските на литературната ни исто-

рия. За литературата той може да пише само с възлението и категоричността на човек, който е непосредствен участник в това, което днес е история, и с образното слово на творец, а не с точността и детайлността на литературоведа. Впрочем може да се спори дали това е недостатък: в неговата книга оживява образът на човека и поета Асен Разцветников с неговите пестеливо споделяни възлениения и тревоги, с тежката му човешка драма, с безмерната му самовизискателност... И това, че Камен Зидаров е успял да възкреси за нас тази сложна и противоречива личност, е най-голямата му заслуга, която — нека си признаем — е по силата само на художественото слово, без това, разбира се, да отменя задълженията на литературния историк.

Казвам „художествено слово“ в точния смисъл на израза, защото, макар да носи подзаглавие „Спомени и размисли“, книгата на Камен Зидаров се отличава с плътността на белетристичното изображение. Особено явно е това в началните няколко глави, където авторът разказва за първите години на познанството си с Асен Разцветников, рисува с пътен белетристичен прих историческия и битов колорит на епохата, предава в пряка реч разговорите между двамата, които естествено не са могли да бъдат документирани. И в тези глави най-осезаемо е предадено обаянието на големия поет, насочил своя помлад събрат по пътя на социалното изкуство. По-късно пътищата на двамата се разделят, ала Камен Зидаров е изградил композицията на цялата книга именно върху хронологията на многократните им житейски и творчески срещи. В неговото повествование няма място за разгърнати литературоведски анализи, за литературноисторическо изследване в собствения смисъл на думата. Това е по-скоро една белетризирана биография на Асен Разцветников, макар че най-малко фактическата пълнота и всеобхватност е блязнула автора. И все пак ще бъде явен пропуск да не отбележим онези тънки прозрения в творчеството на поета, изразени най-често сентенциозно и метафорично, които обаче показват острия художествен усет на Камен Зидаров и — нека това не прозвучи пресилено — биха могли да бъдат отправна точка в едно цялостно литературоведско изследване на творчеството на Асен Разцветников.

И все пак най-силната страна на Камен Зидаров е способността му да се вживее в

своите спомени, да ги възкреси заедно с цялостната историческа и емоционална атмосфера на безвъзвратно отминалото и да ги внуши на читателя. Писателят сякаш изживява отново своя път в живота и литературата с Асен Разцветников — наставника и приятеля. Това вживяване в миналото е безкомпромисно — то не оставя място за жалост дори към любимия другар. И най-очевидно това личи, когато Камен Зидаров разказва за своята реакция на отдръпването на именитата четворка от „Нов път“. По това време той е далеч от София, с Разцветников се вижда доста по-късно, а ледът между двамата се пропука още по-късно. В сърцето на младия поет (имам пред вид Камен Зидаров) бушува болка и гняв към ози, който — така изглежда тогава — е изменил на идеята, в която сам го е посветил. И безапелационността на обвинението е съвсем естествена, макар че от днешна гледна точка изглежда малко пресилен. Както е известно, в нашата литературна история в последно време се наложи много по-обективна и нюансирана трактовка на този случай, която не оставя място за категорична алтернатива. Ала Камен Зидаров не е историк, който като отец Пимен пише „не ведая ни жалости, ни гнева“, а жив свидетел на събитията, който остава верен на своята първа и непосредствена емоционална реакция. Впрочем това е повече от естествено; ето какво пише например Борис Делчев: „За интелектуалците от постарото поколение, които помнеха шумното някога скъсване със списание „Нов път“, името на Разцветников, макар и литературно, бе озвучено по един много политически начин.“ („Познавах тези хора“, книга втора, с. 115).

Според мен тук се намесва и още едно обстоятелство, което е затвърдило становището на Камен Зидаров, макар той да не отчита цялата сложност на реалната обстановка. А именно: Асен Разцветников е единственият от „четворката“, който не успява да преодолее кризата след скъсването със списанието, не успява по-късно отново да намери мястото си в редовете на комунистическата литература. И това още повече засилва впечатлението от неговата лична трагедия, в която немалка роля изиграва и лошото му здраве и особено засилващата се с годините мания за преследване. Вярно е, че тя става явна по-късно — в годините непосредствено след Девети септември. Но едно писмо на Бешков, цитирано в очерка на Б. Делчев (вж. 114 с.), а много вероятно е да има и други документални свидетелства, говори, че очевидно това болезнено състояние на психиката у Разцветников е много по-отрано. Така в неумолим възел се сплитат причини от най-различен характер, за да доведат до трагичния край.

Камен Зидаров с много такт и проникателност е отделил доста страници на онези обстоятелства от интимно-биографичен характер, които са предопределили съдбата на

Асен Разцветников. В последните години от живота на поета той е бил особено близък с него, намирал е време и желание да го подкрепи при нужда. А за жалост състоянието на Асен Разцветников все повече се влошава и все по-често се налага да се „прогонват“ — уви, не за дълго — фантомите, които тревожат болното му въображение. Вярно е, че за този период от живота на Разцветников има и други свидетелства, но според мен Камен Зидаров е успял най-задълбочено и психологически проникновено да обрисова последните му години. Тук са преплетени и откъслечни, но много точни наблюдения върху късното творчество на поета и макар да съзнавам, че това е задача на друг тип изследване, все пак не мога да не изкажа съжалението си, че Камен Зидаров не е сметнал за нужно да обедини и обобщи своите наблюдения. Но каквито и частни несъгласия да имаме с едно или друго в неговата книга, не може да не приемем думите му: „Жертвени кладбища“ наистина си остават едни от най-бляскавите стихове в развитието на нашата революционна поезия. Но да се ценят само те и да се отхвърля всичко друго след откъсването му от партията, смятам, че това е неправилно. В „Двойник“, в любовната и пейзажната му лирика и особено стиховете, които написа непосредствено след Девети септември, в драмата му „Подвигът“, честно и умно, с не по-малка поетична сила той застава в редиците на победения народ, без да отрича „греха“, който бе извършил към него и най-накрай го изкупи и заплати с живота си. Цялото му творчество е едни искрен и откровен дневник с паденията и възходи-те му.“

И безспорно нашата литературна история все още е наистина донякъде в дълг към цялостното творчество на Асен Разцветников; дълг, който ни помага да осъзнаем и книгата на Камен Зидаров.

Христо Стефанов

„ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОТКРЫТИЯ МИХАИЛА ШОЛОХОВА“

от Ф. БИРЮКОВ

Изд. „Современник“. М., 1976. 348 с.

В последните години съветската критика справедливо отбелязва редица нови успехи в шолоховедението — книгите на А. И. Хватов („Художественный мир Шолохова“, 1970, 2 доп. изд. 1975), на К. И. Прийм („Тихий Дон“ сражается“, 1972, 2 доп. изд. 1975), сборника „Творчество Михаила Шолохова“ (Л., 1975), статите на В. А. Ковальов, П. Палиевский, Л. Ершов и др. В тези изследвания съществено място бе отделено на проблемите на народността и партийността, на трагичното и епичното в творчеството на писателя, на живите му връзки със съвременната съветска литература, със световния литера-